

LŐRINC IMRE meséi

1. *A tilinka*. Tündérmese, típuszáma: MNK 721*, típuscíme: „A jávorfa”. (A nemzetközi népmesekatalógus a mesét AaTh 780 típuszámon a legenda-mesék között tartja számon.) A mesének a Magyar Népmesekatalógus 26 változatát ismeri, már Berze Nagy 10 változatát sorolja fel a 780 típuszámon. A versbetétet a női mesemondók gyakran dalolják, a mese ismeretes a Székelyföldön balladaként is. Lőrinc Imre változata abban különbözik a magyar változatok nagyrésztétől, hogy azokban a királylányok eprészni mennek, s a mesemondók általában nem említik a nevüket. A változat mögött írott-nyomtatott forrásra gyanakszunk, s nagy valószínűséggel ismert volt a szóbeliségben is, bár eddig változata nem került elő. A mese egész Európában ismert, elterjedését Solymossy Sándor térképen is ábrázolja (*Magyarság Néprajza* III. 280—281. l. között).

2. *Csalóka Péter*. Tréfás mese, típusösszetétele: AaTh 1539 + AaTh 1685, Marja Vehmas, a magyar tréfás mesekatalógus egyik szerkesztője ezt az összetételt, melynek epizódjai, s az epizódok sorrendje is meglehetősen állandóságot mutatnak, a „Csalókat Péter”-típus magyar redakciójának tartja és MNK 1539* típuszámmal jelöli. A számontartott 36 magyar változat közül 16-ot sorolt ide, közöttük Gáspár S. Antal istensegítsi mesemondó 84. és Fábián Ágostonné 12. meséjét is. A redakció stabilitásában, állandóságában fontos szerepe van Jókai Mór „Csalóka Péter kalandjai” c. meséjének (*A magyar nép élce szép hegedűszóban*, Budapest, 1872. 43—55.), mely a gyűjtemény számos kiadásában, de önállóan ponyván is igen nagy népszerűségnek örvendett („Csalóka Péter élete és kalandjai” Igen víg és mulattató történet. Nyomtatja s kiadja Bucsánszky Alajos. 1873 és 1909 között 6 kiadásáról tudunk). Jókai a mesét gyermekkorában édesapjától hallotta Komáromban, de talán

székelyföldi útján is találkozott vele. A mese az egész magyar nyelvterületen, azon túl egész Európában, elő és hátsó Indiában, Kínában, Észak- és Dél-Amerikában kedvelt, Afrikában is ismerik.

3. *A zsidó legén.* Anekdóta, típusszáma: MNK 1855B*, típuscíme (Lőrinc Imre tréfája nyomán): „A zsidó legény megkereszteli a libát fuszulykának”. A zsidókról szóló tréfák típusainak száma a nemzetközi népmesekatalógusban nem túlságosan nagy. Az egyetlen cselekménye szerint is számontartott típusnak (AaTh 1855A: „A zsidó lány elhitesi szüleivel, hogy a Megváltónak fog életet adni.” Leányt szül.) ismeretes a magyarban is, Lőrinc Imre anekdotájának eddig csak román változata került elő. (FFC 78. 97. p.).

4. *A szegény embér kecskéje.* Tréfás állatmese. Típusösszetétele: AaTh 2015* MNK 51***—MNK 30B*. Tipológiai szempontból tanulságos összetétel, mely mögött nem kell föltétlenül Benedek Elek párhuzamba vonható meséit feltételeznünk (MMMV II/1. 13—17. „A telhetetlen kecske”), amelyek a szóbeliség útján jutottak el a mesemondóhoz, hisz Benedek Elek a Székelyföldön gyűjtötte őket. „A félig nyúzott bakkecske a rókaútkán” (AaTh 2015 mt.) „A félig nyúzott bakkecske”—mese (MNK 212A*) második feleként 16 változatban — ld. pl. Fábián Ágostonné 15 és Mátyás Rózsika 7. meséjét —, önálló meseként vagy mesekezdetként azonban csak 3 változatban fordult elő eddig. „A róka három fele osztja a zsákmányt” — epizóddal (MNK 51**** vö. Aesop H. VI. 32—33.) mindössze Benedek Elek említett másik meséjében találkoztunk eddig (MMMV IV/1. 163—166. „Az őzhús”) s a mesét — némi eltéréssel — mesénk befejező epizódja zárja. A hagyománytisztelő mesemondóról aligha várható el ilyen nagyszabású szerkesztőmunka, mint a közölt forma kialakítása. Lőrinc „A szegény ember kecskéje”—t nagy valószínűséggel jelenlegi formájában hallotta, s az istensegítsi mesekincs nagyobb mérvű feltárásától további mesénkhez hasonló „gyermekmese”—változatok felbukkanását várhatjuk.

5. *A cibényi embér.* Tréfa, típusszáma: AaTh 1653F₃, típuscíme: „Az ember a bocskorát fűzi”. Egyetlen lészpedi változatát ismerjük Vöö Gabriella gyűjteményéből (*Tréfás népi elbeszélések.* Bukarest, 1981. 275. 82. sz.) A típusnak egy másik redakcióját („A vénleány és a tolvajok”, AaTh 1653F₁) Palkó Józsefné is elmondta (*Kakasdi népmesék* I. 441. 46. sz.). Palkóné meséje nagy valószínűséggel Benedek Elek meséi közül való (MMMV V/1. 61—63. „A vénleány”) — tudjuk, fia, Palkó József olvasott volt fel neki —. Lőrinc Imre meséje azonban minden kétséget kizáróan a szóbeliségből származik. Nemzetközi változatait nem ismerjük.

6. *A kozsók.* Anekdóta. Típusszáma: AaTh 1630A*, típuscíme: „A megvert ködmön (sapka)”. Az anekdóta a magyarban és a románban ismert, de némiképpen eltérő formában: A fiú (a cigány) meggyónja, hogy megverte az apja ködmönét (sapkáját, anyja ködmönét) — mikor szülője is benne volt. Nálunk első alkalommal 1832-ben jelent meg a Komáromi kalendáriumban. Dömötör Sándor: *Cigányadomáink* c. tanulmányában (Ethnographia, 1929. 40. évf. 104. 336. sz.) 5 változatát sorolja fel, Berze Nagy a BN 1630* típusszámon további 2, a Magyar Népmesekatalógus újabb 2, összesen 9 változatát tartja számon. Lőrinc Imrének ez az adomája is nyilvánvalóan a szóbeliségből való. Újszerű momentum, hogy nem a „tettes” hanem az „áldozat” meséli el egyes szám első személyben a történeteket.

7. *A kálícbergi ember*. Rátótiáda egyelőre változatok nélkül. Ideiglenesen az MNK 1300* típuszámon helyeztük el a Magyar Népmesekatalógusban „Vigyázzanak emberek, úgy ne járjunk mint tavaly!” típuscímmel.

8. *Nagyapám mesélte*. Hazugságmese, típuszáma: AaTh 1889B, típuscíme: „A vadász kifordítja a vadat”. A mese nemzetközi vonatkozásban a híres, nevezetes Münchausen báró kalandjai egyikeként ismeretes. A Magyar Népmesekatalógus mindössze 2 magyar változatot tart számon, Vöö Gabriella Görgénysüvegcsűrön gyűjtött változata megegyezik Lőrinc Imre meséjével. (*Többet ésszel, mint erővel*. Bukarest, 1969. 212—213.) A nemzetközi népmesekatalógus német, finn, katalán, szerbhorvát, észak-amerikai angol és kanadai francia változatokról tud.

9. *Az elátkozott kirájlén*. Hiedelemmese, típuszáma: AaTh 307, típuscíme: „Az elkárhozott királykisasszony”. Teljes, logikus, meseszerű változat nyilvánvalóan a bukovinai székely szóbeliségből, melyet kismértékben Benedek Elek változata is befolyásolt (MMMV II/1. 18—27. „János vitéz”). A mese 24 magyar változata között egy sincsen bukovinai székely mesemondótól, ez azonban véletlen lehet, mert gyűjteményünkben két változatot is közöltünk: Fábíán Ágostonné elmondta „Pihári” címen „A félelemkereső” mese (AaTh 326) második feleként, (23. meséje), Csiszér Antal pedig „A papucsszaggató királykisasszonyok” meséjéhez (AaTh 306) kapcsolva hiedelemmondaszerűen. Tapasztalatunk, hogy egy-egy kedvelt mese ritkán él vagy élt egyetlen lokálredakcióként, helyi formaként egy-egy székely közösség hagyományvilágában, ezzel a mesével kapcsolatban is érvényes. Valamely mesetípus megjelenési formáinak sokféleségéhez hozzájárult az a tény is, hogy egy olyan nagy faluban, mint amilyen Andrásfalva, Hadikfalva, vagy Istenesegits is volt, a jeles mesemondók körül számos mesemondó közösség létezhetett. Ezek a rokoni, szomszédai, baráti közösségek csak kismértékben maradhattak együtt Magyarországra való áttelepülésük után. Új lakóhelyeiken való megállapodásuk után ezek a kis társaságok újjáalakultak és még évekig funkcionáltak, mint ezt Dégh Linda kutatásai oly szemléletesen elénk tárják, mesetudásukat azonban az új környezet, új olvasmányok nem befolyásolták, mint ezt Fábíánné meséinél is tapasztaltuk. Ezek a mesék azonban ha tartalmukban esetleg meg is változtak, a mesemondók anya-tájnnyelve, gondolkodása és a rendkívül gazdag bukovinai székely szájhagyomány következtében megmaradtak bukovinai székely népmesék, vagy azzá váltak, mint ezt pl. „Kényes Kinga” meséje esetében is tapasztaltuk.

10. *A zsidó s a szegén ember*. Ostoba-ördög mese, típusképlete: AaTh 1030 + AaTh 1091. Igen jól megkomponált mese, melyben csak a szakember veszi észre a „varratokat”, mert a rászedett ördög helyett a földműveléshez nem értő zsidóról szól. A mese első felét Kovács (Ráfi) Péter is elmondta ördög és cigány szereplőkkel, meséjének összetétele azonban más, mint a Lőrinc Imréé. A „Terméselosztás” típusnak (AaTh 1030) jórészt dunántúli változatait ismerjük, a „Ki tud egy soha nem hallott fajtájú hátslovat hozni?” típusnak (AaTh 1091), mindössze egyetlen magyar változatáról tudunk, az összetétel azonban eddig nem fordult elő nálunk. Mindkét meserészlet Európa-szerte ismert.

11. *Táncsi Varga Galuska*. Tündérmese, típuszáma: AaTh 500, típuscíme: „Panicmanci” (A segítő neve). Már Fábíánnéról is feltételeztem, hogy ismerte Kriza János *Vadrózsáit* (Kolozsvár, 1863.) vagy a *Székely népköltési gyűjte-*

mény I—II. (Budapest, 1956.) címmel a kéziratos hagyatékából és a *Vadrózsákból* készült válogatást, de azt hiszem, helyesebb a Jankó János álláspontjára helyezkednünk, aki két Marosszéken és Aranyosszéken gyűjtött változat birtokában megállapítja, hogy a mese az általa bejárt területen a Kriza János által leírt formában ismert (*Torda, Aranyosszék magyar (székely) népe.* Budapest, 1893. 278.). Fel kell nekünk is tételeznünk, hogy a bukovinai székely mesemondók ezt a mesét ma is a Kriza János gyűjteményében Kiss Mihály árkosi unitárius lelkész által megszövegezett, és Kriza János által megszerkesztett formában mesélik. A mese végén a három fonástól-szövéstől elcsúnyult öregasszony alakja, akik voltaképpen a mesénk folytatásaként gyakran elmondott AaTh 501 mt.-ból kerültek ide, mesénkből hiányoznak, s alighanem egyéni vagy helyi lelemény, hogy a mese egyik hősenek egy környékbeli, jól ismert földbirtokos fiát teszik meg. Ezt a jelenséget a folklórkutatásban lokalizálásnak nevezik. Mesénk egyik változatát Györfi Ferenc is elmondta (7. meséje). Róla viszont fel kell tételeznünk, hogy meséje kialakításában Benedek Elek „Hammas Jutka” c. meséje is szerepet játszott (MMMV I/1. 202—206.). Palkó Józsefnéről viszont Dégh Linda állapította meg, hogy alighanem ismerte a Grimm-féle változatot is (*Kakasdi népmesék* I. 194—202.). Íme a sokféleség egy másik lehetséges magyarázata: a sokféle közvetett vagy közvetlen forrás. Az Európa-szerte, sőt mondhatnánk, világsszerte ismert mesének 19 magyar változatáról tudunk.

12. *Cibere vajda és Konc kiráj.* Európa-szerte elterjedt dramatikus játék, mely a húsos és a böjtös ételeket megszemélyesítő Konc király és Cibere vajda térfás parviadaláról szól, melyről a XVI. sz. óta vannak feljegyzéseink. Emléke ma már főként Erdélyben és Lőrinc Imre elbeszélése szerint az istensegitsiek és a többi bukovinai székelyek körében él. Ő még gyermekként hamvazószerdán és húsvét első napján kinn járt a többi gyermekekkel a határban, hogy ennek a küzdelemnek a nyomait összeszedje. A felnőttek elbeszélése szerint első alkalommal Cibere vajda, a második alkalommal pedig Konc király volt a győztes, ilyen jelképes formában magyarázták meg nekik, hogy a nagy böjtben miért kapnak csak zsírtalan, böjtös ételeket, húsvétkor pedig húslevest és sonkát Irodalom: Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek — népi színjátszás.* (Bp. 1964. 89—90.). Nagy valószínűséggel Ujváry Zoltánnak vannak feljegyzései erről az érdekes dramatikus szokásról a bukovinai székelyek között is, mert mint tudjuk, gyűjtött a Pancsova környéki három székelyek lakta faluban. (Ld. még a *Néprajzi Lexikon* I. kötetében a „Cibere vajda és Konc király” címszót.)

13. *Tērēnte.* Visszaemlékezés egy Terente nevű szélhámos istensegitsi viselt dolgaira. A mesemondó rablónak mondja nem minden alap nélkül. A mód, ahogyan ez a Terente Gáspár Pál idős jómódú istensegitsi gazda 60 000 lejét kölcsönvette és azzal megelépett, alighanem a nemzetközi bűnügyi irodalomban is ugyanúgy nyilvántartott és számmal van ellátva, mint ahogyan a folklórkutatás a meséket számon tartja.

14. *Koncsēnta.* A mesemondó elmondja munkaszolgálatra való bevonulását és ott eltöltött első napját és estéjét, s ennek keretében Dolha Péter hadikfalvi ember meséjét, eredtmondáját a magyarok bő gatyájáról és a románok hosszú ingéről és a németről, aki a két öltözetből kombinálta ki a magáét, s akinek az Úristentől kapott vég vászonból még egy zsebkendőre való is maradt. A tréfás eredetmondának csak bukovinai székely változatait ismer-

jük: egy változata besorolásra került Nagy Ilona kéziratos eredetmonda katalógusába, egy másikat pedig Kóka Rozáliától hallottam.

15. *A hazajáró lélek*. „Igaz történet” egy fiatal asszony haláláról és arról, hogy hogyan járt haza kicsinyét táplálni, a házat felforgatni, és hogyan szűnt meg a hazajárása misemondás és 9 szál gyertya elégetése következtében. A mesemondó a józseffalvi ember gyermekágyasként meghalt felesége kapcsán 4 hiedelemmondát mond el, amelynek a valóban megtörtént voltáról meg van győződve. A bukovinai székelyek körében a hazajáró lélekben való hit igen élénk és erős még ma is az idősebbek körében. Ez nyomban nyilvánvalóvá válik, ha összevetjük Körner Tamás: *Mutatvány a készülő Hiedelemmonda Katalógusából* c. a halálról és a halottakról szóló katalógusrészletét (Ethnographia 1970 55—96.) Bosnyák Sándornak *A bukovinai magyarok hitvilága* c. kötetének (Bp. 1977. Folklór Archívum 6.) a hazajáró halottakkal kapcsolatos fejezetével (103—111.). Lőrinc Imre „meséje” még az itt közölt hiedelemmondák közül is kitűnik terjedelmével, gazdagságával és logikus felépítésével.

16. *Látomás*. Ugyanebbe a gondolatkörbe tartozik a mesemondó édesapjának a halála is az első világháború után a hadifogolytáborban: égő gyertya jelenik meg, s alszik ki otthon, s erről a feleség tudja, hogy férje milyen napon, melyik órában halt meg. A váratlanul megjelenő égő gyertyával kapcsolatos történeteket a *Magyar Hiedelemmonda Katalógus* a halál előjelei között sorolja fel (III. 1/E).

17. *Bolond Istók*. Két tréfás mese összekapcsolása, típusképlete: AaTh 1273B* — AaTh 1249 — AaTh 1696. Az első két epizód rátótiádként, az ostoba, járatlan ember kalandjaiként és hazugságmeseként (AaTh 1961C*) egyaránt ismert a magyarban. Lőrinc Imre meséje az előbbi műfajhoz tartozik (AaTh 1273B* = „A szekeret mindenütt bezsírozzák”; AaTh 1249 = „A szekér mindkét végére befogott ökrök”). A hazugságmesének, melynek jellemzője az egyes szám első személyben való elmondás és egy meglehetősen állandó szerkezet — ld. pl. Fábíán Ágostonné 58. meséjét —, 12 változatát tartjuk számon, rátótiáda epizódunk viszont csak egy, kettő van. A nemzetközi meseanyagban előfordul még a szekér mindenütt való bekenése János szolga „csínytevései” között is (AaTh 1017), a magyarban azonban ez a forma ismeretlen. A mese második fele „Mit kellett volna mondanom?” (AaTh 1696) igen népszerű a magyarban, a többi változatban azonban egy együgyű ember nem megfelelő módon köszön. Bolond Istók pedig ezúttal nem a megfelelő éneket, dalt énekl, nem megfelelő módon viselkedik. Jó hangulatú mesemondási alkalmakkor odahaza Istensegitsen ezek az énekek minden bizonnyal el is hangzottak. A világ szerte ismert mesének 22 önállóan és különböző összetételekben elmondott magyar változatát ismerjük. Elmondott ezen kívül egy-egy változatot Györfi Rudolf (2. meséje) és Kovács (Ráfi) Péter is (4. meséje). A két mese azonban — mint ezt eddig is tapasztaltuk — egymástól és Lőrinc Imre meséjétől is számos vonásában különbözik.

18. *Kilenc*. Tündérmese vagy hősmese, típuszáma: AaTh 650B, típuscíme: „Erős János”. Lőrinc Imre ezt a nemzetközi vonatkozásban igen népszerű, a magyarban kereken 50 változatban ismert s a székely mesemondók által különösen kedvelt mesét önálló mese formájában mondta el, nem mint Fábíán Ágostonné vagy Burus Péterné (ld. 53—66., ill. 7. meséjüket és azok jegyzeteit), más típusokkal egygyé ötvözve. A hőst, amint ez a székely változatokban nem ritkaság, Kilencnek hívják ezúttal azért, mert az anyja 9 esz-

tendeig szoptatta s még 10 éves korában is szopott egy kicsit. Az epizód, hogy ezután a hős az udvaron levő körtefát tövestől kirántja, „Fehérlófia” meséjében (AaTh 301B) szokott előfordulni. A király udvarában végrehajtott erőmutatványai sem vitézi cselekedetek, mégis a mesemondóval együtt mi is úgy érezzük, hogy méltán teszi meg a király a hőst hadvezérnek.

19. *A Máté gyerek.* Ez már valóban igaz történet egy Máté nevű istensegitsi kisfiú viselt dolgairól, aki nem átalott az apjától, s a kenyéradó gazdájától egyet-mást elvenni, hogy a pajtásoknak adhasson, amire azoknak kedvük támad. Az élelmes kisfiú felnövekedve kivándorolt Amerikába, s ott elűnt az istensegitsiek szeme elől. A szövegben előforduló román szavak, kifejezések magyar megfelelője: Vai de mine! = Jaj nekem!; Prindetsi! = Fogják meg!

20. *A Kácsa cigán.* Tragikómikus történet egy Kácsa nevű cigányról, aki az Istensegitsével szomszédos román faluk egyikében lakott, odajárt koldulni, mivel magyar anyanyelvű volt. Letelepülésekor azt állította magáról, hogy József főhercegnek, a cigányok barátjának és jóltevőjének, az első cigány nyelvtan és szótár egyik szerkesztőjének a természetes fia. A nevét onnan kapta, hogy kácsalopáson érték, s elfogták, halálát pedig az okozta, hogy 15 korona lenyelése után megpróbálkozott egy 5 koronással is. A történet jól tükrözi azt a gondolkodásmódot, amelyet a bukovinai székelyek — tapasztalataik alapján — a cigányoknak tulajdonítanak.

21. *Az aldunai kitelepítés.* Történetek az aldunai, Pancsova környéki 1882—1883 évi áttelepítésről. Érdekes összevetnünk a Benedek Elek emlékeivel, aki, mint tudjuk, részt vett a telepítésben, s Istensegitsen is járt, innen hozta az első ismert bukovinai székely mesét. *Édes anyaföldem!* című visszaemlékezésében (II. Bp. 1920. 17—22.) ő is említ egy zsidó legényt, aki „átkeresztelkedett magyarnak”, s akit magukkal is hoztak, a szentesi asztalossá lett kisfiúról azonban nem beszél, s a megtelepedés nehéz körülményeiről sem. A jelentős bukovinai eseményekkel kapcsolatos emlékek, legyenek azok valóságok, költőiek vagy anekdotikusak, nem mesék ugyan, de fontos, hogy helyet kapjanak gyűjteményünkben.

22. *A zsidó még a székéj.* Ez az adoma viszont — a korábbi zsidókról szóló mesékkel és történetekkel együtt — a székelyeknek a zsidókkal szemben kialakított felfogásáról ad képet. Nem antiszemita, csupán ténymegállapító: a zsidók ilyenek, mások, mint mi vagyunk.

Lőrinc Imre önéletrása és történetei sajtó alatt vannak Kóka Rozália gondozásában.